

4. Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ : Наш час, 2008. 320 с.

5. Коваленко Ю. О. Дещо про історичну топографію ранньо-модерного Глухова. *Сіверщина в історії України*: зб. наук. праць. Київ, 2009. С. 86–90.

6. Пуцко В.Г. Церковна топографія Глухова XVII-XVIII ст. *Сіверщина в історії України*: зб. наук. праць. Київ–Глухів, 2009. С. 90–96.

7. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України. Київ : Видавничий дім А.С.С., 2005. 584 с.: іл.

8. Державний архів Сумської області, ф. 684, оп. 1, спр. 1.

9. Гетьманські столиці України : Глухів. Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80-%D0%92%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9/26160-2/%D0%93%D0%BB%D1%83%D1%85%D1%96%D0%B2>.

10. Державний архів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 775.

11. Київська брама Глухівської фортеці. Режим доступу: https://hlukhiv.com.ua/articles/architect/kyivska_brama_gluhivskoi_fortetsi.html.

Cherniakova, Ya.V. Unknown document for the repair of the Moscow Gate of the Hlukhiv fortress

The article deals with the materials of the Fund 128 of the State Archives of Chernihiv Oblast (DACHO). Many documents related to the Hlukhiv region are stored here and therefore are of particular importance to local historians and historians. Many materials of this fund reveal certain aspects of social life, judicial institutions, population demographics, etc. This article analyzes a document that relates directly to the Moscow Stone Gate.

The fortress of Hlukhiv lost its strategic importance at the end of the 18th century, that is why the project of redevelopment of Hlukhiv in 1802 envisaged its liquidation. Fortress shafts were excavated and ditches were filled in 1808. At the same time, according to some researchers, the Moscow Gate was demolished. But in a recent archival document, we can see a discrepancy in the dates: if this was about the destruction of the gate in 1808, then the case dating from 1809 concerns the repair of the Moscow Stone Gate.

Introduced to scientific circulation document on the repair of the Moscow Gate in 1809 at least makes its biography at least a few years longer, but the urban development of Hlukhiv in the early nineteenth century sooner or later it would raise the question of the functionality of fortifications in the central part of the city. When the Moscow Gate was actually dismantled, it is unknown how the document could refer to another, the Kyiv Gate, whose name has been subject to various variations over the centuries.

Key words: Hlukhiv, Moscow gate, Kyiv gate, construction, fortress, repair, estimate, document.

REFERENCES

1. Litopys Ruskyi [Chronicle of Rus]. (1990). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
2. Bielashov, V.I. (2005). *Hlukhiv – stolytsia Hetmanshchyny (Do «Hlukhivskoho periodu» istorii Ukrainy (1708-1782 rr.))*. [Hlukhiv – the capital of the Hetmanate (Before the «Hlukhiv period» of Ukrainian history (1708-1782))]. Hlukhiv: RVV HDPV. [in Ukrainian].
3. Tkachenko, V.K. (1986). *Hlukhiv: istoryko-kraieznavchyi narys*. Hlukhiv: historical and local history essay]. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Vechedskyi, V. (2009). *Hetmanski stolytsi Ukrainy [Hetman's capitals of Ukraine]*. Kyiv: Nash chas. [in Ukrainian].
5. Kovalenko, Yu.O. (2009). *Deshcho pro istorychnu topohrafiu rannomodernoho Hluhova. Something about the historical topography of early modern Hlukhiv*. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*: zb. nauk. prats, pp.86-90. [in Ukrainian].
6. Putsko, V.H. (2009). *Tserkovna topohrafiia Hlukhova 17-18 st. [Church topography of Hlukhiv XVII-XVIII centuries]*. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*: zb. nauk. prats, pp. 90–96. [in Ukrainian].
7. Vechedskyi, V.V. (2005). *Pamiatky arkhitektury i mistobuduvannia Livoberezhnoi Ukrainy. [Monuments of architecture and urban planning of Left Bank Ukraine]*. Kyiv: Vydavnychiy dim A.S.S. [in Ukrainian].
8. State Archive of Sumy region, f. 684, op.1, spr. 1.
9. Hetmanski stolytsi Ukrainy: Hlukhiv. Hetman's capitals of Ukraine: Hlukhiv Retrieved from <http://www.ukrcenter.com/Literatura/Viktor-Vechedskiy/26160-2/Gluhiv>.
10. State Archive of Chernihiv region, f. 128, op.1, spr. 775.
11. Kyivska brama Hlukhivskoi fortetsi. Retrieved from https://hlukhiv.com.ua/articles/architect/kyivska_brama_gluhivskoi_fortetsi.html.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

УДК 94+908](477.52–21Глухів)«17»(093)

С.П. Тюльпа

ДОСЛІДНИКИ ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХІХ ст.

Стаття присвячена історіографічній спадщині доби Гетьманщини в дослідженнях перших десятиліть ХІХ ст. Характеризуються особливості зародження наукових підходів до вивчення історії цього періоду, ідеологічні спрямованості та встановлення їх значущості у розвитку української історіографії. Особливу увагу приділено дослідникам історії гетьманської столиці – міста Глухова, які, так чи інакше, у своїх працях вивчали передумови, зміст або відображували різні аспекти життя Глухова як останньої столиці Гетьманщини, а потім адміністративно-територіального центру України.

Завданням цієї роботи є спроба найбільш повно та ґрунтовно систематизувати праці дослідників історії Гетьманщини перших десятиліть ХІХ ст., у першу чергу щодо столичного життя міста Глухова. При цьому предметом дослідження стали праці, в яких відображені явища і події української історії, пов'язані з розкриттям найголовніших сторін життя колишньої гетьманської столиці.

Ключові слова: історіографічна спадщина, Гетьманщина, місто Глухів, М.Є. Марков, М.Ф. Берлінський, Д. Вантши-Каменський, Олекса Мартос, М. Маркевич.

З перших десятиліть ХІХ ст. українська історіографія розвивалася у напрямі, який позначився ще наприкінці попереднього століття. Разом із тим, простежується розвиток інтересу до місцевої старовини, з'являються дослідження історії окремих міст або цілих областей України, їх деталізація, що приносить велику користь для історичної науки. Дослідники місцевої старовини спираються здебільшого на архівні документи й різні пам'ятки місцевих збірок та бібліотек, що значно розширює коло наукових розвідок та веде до збільшення історичного матеріалу. Їм належать праці, що безпосередньо або опосередковано відносяться до досліджуваної нами проблеми.

Одним із знаних дослідників когорти істориків-професіоналів перших десятиліть ХІХ ст., «які представляють не лише регіональну історіографію в традиційному сенсі сукупності досліджень минулого певних територій, але, – саме тому, що в системі суб'єкт-об'єкт історичного тексту географічні характеристики її складових здебільшого тотожні, – являють собою репрезентативний матеріал щодо можливостей вивчення регіональної специфіки історичного самопізнання та історичної самосвідомості», був Михайло Єгорович Марков (1760–1819 рр.) [5, с. 124]. З 1799 р. і до самої смерті він очолював заклади освітнього відомства регіону, будучи директором народних училищ Малоросійської губернії, а з 1805 р. – першим директором Чернігівської гімназії [3, с. 207].

Із робіт, підготовлених М.Є. Марковим до друку, за його життя вийшло шість – по три в Санкт-Петербурзі й Харкові. Ще дві його праці, відомі дослідникам кінця ХІХ – початку ХХ ст., зараз вважаються утраченими: «Замечания о первоначальной истории Малороссии» [5, с. 63] та «История учебных заведений Черниговской дирекции» [6, с. 10].

Найбільш вагомими для нас є наступні праці: «О городах и селениях в Черниговской губернии, упоминаемых в Несторовой летописи и в продолжателях оной, до

1206 года» (1815 р.) [1, с. 97]; «Введение в малороссийскую историю или краткое описание южной части российской империи во времена древние: как находилась она под владением Литвы и Польши, как возвратилась России и получила название Малороссии» (1817 р.); «О достопамятностях Чернигова» (1847 р. – кн. 1.) [4, с. 70].

Таким чином, наукова спадщина М.Є. Маркова містить багатий краєзнавчий матеріал та викликає значний інтерес для дослідників історії міста Глухова. Загалом, М.Є. Марков зробив значний внесок у загальний процес розвитку історичного краєзнавства у першій половині XIX ст.

Серед початківців досліджень історичної науки в Україні одне із провідних місць належить М.Ф. Берлінському. Максим Федорович Берлінський народився 6 серпня 1764 р. у селі Нова Слобода біля старовинного Путивля, навчався у Київській духовній академії (1776–1786), в Учительській семінарії в Петербурзі (1786–1788). Майже півстоліття, до 1834 р., викладав географію та історію у Головному народному училищі, перетвореному з 1809 р. у Першу Київську гімназію. Але відомим М.Ф. Берлінський став не як викладач, а як видатний дослідник історії Києва та України. Він належав до тієї когорти учених, яка заклала підґрунтя історичної науки [2, с. 139].

Серед найвидатніших праць Берлінського, що цікавлять дослідників, слід згадати наступні: «Историческое обозрение Малороссии и Киева: отрывки» (1844); «Разделение Малороссии на полки» (1811); «Покорение Киева Гедимином» (1811).

Разом із дослідженнями місцевої історії робилися й спроби синтезу у формі загальних оглядів і праць із української історії. Перше місце серед таких істориків належить Д. Бантиш-Каменському. Поява його «Історії Малой России» 1822 р. була величезним явищем в українській історіографії, котре можна порівняти за значенням і враженням із відомою «Историею государства российского» М. Карамзіна (1816 р.).

Дмитро Бантиш-Каменський народився в 1788 р. у Москві, деякий час навчався в Московському університеті, потім працював у Московському архіві. У 1816 р. він став начальником канцелярії Малоросійського генерал-губернатора, князя Миколи Репніна, де прослужив п'ять років. Саме тоді, заохочений Репніним, Бантиш-Каменський почав працювати над історією України. Джерелами для його робіт стали рукописна праця з української історії його батька, матеріали Архіву Міністерства закордонних справ у Москві, архівні акти колишньої Малоросійської колегії, архів Репніна та різні місцеві урядові й фамільні документальні сховища [3, с. 114].

Так з'явилася «История Малой России со времен присоединения оной к Российской Империи, при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края» у 4-х томах, оздоблена дев'ятьма портретами гетьманів, із описом джерел. У 1830 р. вийшло друге видання в 3-х томах, оздоблене ще більшою кількістю ілюстрацій. Серед джерел уже зазначено «Историю русов», а документи перенесено до «Приміток». У 1842 р. вийшло третє 3-х томне видання з картами, планами,

портретами гетьманів із старих малюнків і факсиміле.

Бантиш-Каменський подає огляд історії української землі від найдавніших часів, підкреслюючи автономність українського населення, стисло розповідає про часи князівські й литовські, докладніше пише про часи козацькі і найбільш широко трактує історію Гетьманщини 1654–1764 рр., розповідає про реформи кінця XVIII ст. і акцентує увагу на народженні нової української літератури, згадуючи твори Котляревського та інших письменників. Виклад матеріалу відбувається у спокійному тоні, у дусі найбільшої лояльності до російської держави. Як історик, автор у цій праці уперше дослідив і використав матеріали державних архівів, прагнув надати своїй роботі цілісності і викласти підсумок історичного процесу українського життя. Тривалий час його праця залишалась єдиним систематичним курсом української історії і в 1903 р. була четверте перевидана у Київській книгарні Йогансона. У 1834 р. Бантиш-Каменський видав окремою невеликою книгою «Жизнь Мазепи» у Москві.

У 1858 р. О. Бодянский передрукував документи з «Истории» Бантиш-Каменського у виправленому і доповненому вигляді під назвою «Источники для Малороссийской истории», які й до сьогодні мають важливе значення для глибокого наукового вивчення періоду Гетьманщини.

Якщо у Бантиш-Каменського бракувало патріотичного ентузіазму до національної історії, то ми його знаходимо у двох його сучасників: Ол. Мартоса та М. Маркевича, котрі були значно більше пов'язані з Україною, ніж він, і постійно відчували силу національно-історичної традиції.

Олекса Мартос (1790–1842 рр.), син відомого різьбяр Івана Мартоса, родом із Полтавщини, навчався у Санкт-Петербурзі в Інженерній школі, брав участь у російсько-турецькій війні 1806–1812 рр. У 1818 р. покинув службу, не бажаючи служити під рукою Аракчєєва, з 1822 р. служив у різних місцях Росії. Ще замолоду Мартос почав цікавитись українською історією, її діячами, особливо І. Мазепою [2, с. 86]. У другій половині 1822 р. він пише до одного свого родича: «Очень давно... я занимаюсь историей нашего общего отечества и, благодаря судьбе, три тома, заключающиеся смертью Б. Хмельницкого, уже давно в здешней цензуре... по плану моей истории она составит из 5 томов, в т. ч. до уничтожения Гетьманства». Проте ця історія не побачила світу. Тільки два розділи з тому були надруковані в «Северном Архиве». Свою працю Мартос передав на рецензію професору Устрялову, який дав позитивну оцінку, і праця була представлена Миколі I, котрий нагородив автора. Згодом рукопис загинув. Уривки цієї роботи були передруковані з «Северного Архива» Лазаревським у «Київській Старовині».

Микола Маркевич (Маркович) (1804–1860 рр.) народився у відомій родині малоросійських дворян Марковичів в с. Дунаєць Глухівського повіту. Навчався у приватному пансіоні П. Білецького-Носенка у Прилуках, потім – у Санкт-Петербурзі у пансіоні при Педагогічному інституті. Цікавився українською етнографією й історією, збирав архівні матеріали, мав солідну колекцію українських писаних пам'яток, які у 1870 р. потрапили до Рум'янцевсько-

го музею у Москві під назвою «Маркевичевського архива».

Результатом історичних досліджень М. Маркевича стала його 5-томна праця «История Малороссии», видана у Москві у 1842–1843 рр. [3, с. 195]. 1 і 2 томи складають сам текст, а 3, 4 і 5-й – «Приложения» (історичні документи і примітки). Джерелами для написання «Истории Малороссии» М. Маркевича стали козацькі літописи, «История Русов», записки, але головним серед них він називає «Малороссийские дела» московського «Архива Министерства иностранных дел», хоча дослідник Г. Карлов доводить, що Маркевич користувався не оригіналами, а списками, надрукованими Бантиш-Каменським. На історіософію Маркевича найбільший вплив мала «История Русов». За нею він подає відомості про легендарних гетьманів XVI–XVIII ст. і, наслідуючи її, висвітлює український історичний процес. Історія М. Маркевича мала великий вплив на сучасників, які «причисляли себе до українців», на становлення та розвиток їхнього патріотизму (з неї чимало запозичив Т. Шевченко для своїх історичних творів). Як зазначає той же історик Карпов, який ставиться до Маркевича неприхильно за його «мелочний малоросский патриотизм», кілька поколінь виховувалося на творах Маркевича.

У 3-му і 4-му томах передруковано з «Собрания государственных грамот и договоров» різні документи: грамоти, угоди, дипломатичну переписку, листи. У 2-й частині 3-го тому під назвою «Акты гетманские» уміщено всі «статті» угод гетьманів із Москвою, починаючи від Б. Хмельницького до Д. Апостола включно. Вони узяті з архіву гетьмана К. Розумовського, який дістався авторів від його брата Михайла Маркевича.

У 5-му томі надруковано списки полків, сотень, січових куренів, реєстр «Роспись правителей Малороссии от 882–1796 рр.», списки генеральної старшини, полковників, «сановников-малороссян», митрополитів, єпископів, православних і католицьких, ректорів Київських шкіл, хронологічні таблиці.

Через п'ятнадцять років Маркевич надрукував в «Чтениях Общества истории и древностей российских» (1858, кн. 4) статтю «О казаках», в якій доводив, що козаки походили не від торків або берендеїв і були якоюсь окремою народністю, а стверджував, що козаки – «малороссийское войско, охранявшее несколько миллионов коренных славян, именуемых малороссиянами, и из их среды вышедшее по собственному произволению, а потому и называвшееся казаками, т. е. вольницею».

Популяризація історії України – основна мета таких статей М. Маркевича, як «О первых гетманах малороссийских» (1848), «Акты, поясняющие историю Малороссии» (1848).

Етнографічні спостереження й записи М. Маркевич видав у своїй книзі «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссян» (1860). Це була лише частина всеохоплюючої праці «Внутренняя жизнь Малороссии от 1600 года до нашего времени», яку Маркевич не встиг завершити.

Отже, з огляду на складні процеси, які відбуваються у вітчизняній історичній науці, дослідження української іс-

торіографії доби Гетьманщини дотепер є актуальною науковою проблемою. Висвітлення та аналіз обраної теми дозволяє краще зрозуміти певні закономірності історіографічного процесу в Україні, а також містить цінну для дослідників інформацію з історії Гетьманщини, зокрема, з різних аспектів повсякденного, суспільно-політичного та соціально-економічного життя колишньої її столиці – м. Глухова.

ДЖЕРЕЛА

1. Белашов В.І. Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України: навч. посіб. Глухів, 1996. 145 с.
2. Белашов В.І. Глухів – столиця Гетьманської України (1708–1782 рр.): (від перших поселень до сучасності): монографія. Суми, 2019. 420 с.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ, 1991. Т. 2. 349 с.
4. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Київ, 1996. 255 с.
5. Прицак О.Й. Доба військових канцеляристів. Київська старовина. 1993. № 4. 124 с.
6. Ханенко М. Діаріуш або Журнал. Київська старовина. 1994. № 1. С. 10–35.

Tiulpa S.P. Researchers of the history of the Hetmanate in the first decades of the nineteenth century

The article is devoted to the historiographical heritage of the history of the Hetmanate in the researches of the first decades of the nineteenth century. Characteristics of the origin of scientific approaches to the study of the history of this period, ideological orientation and establishment of their significance for the development of Ukrainian historiography are characterized. Particular attention is paid to researchers of the history of the Hetman capital of the city of Hlukhiv, who in one way or another in their studies studied the preconditions, content, or reflected different aspects of life in the city of Hlukhiv, as the last capital of the Hetmanate, and then the administrative-territorial center of Ukraine.

The aim of this work is an attempt to systematically and thoroughly systematize the work of researchers of the history of the Hetmanate in the first decades of the nineteenth century, their deep analytical study and reflection of the content.

To achieve this goal, the author considered it necessary to study and analyze the historiographical heritage of the first decades of the 19th century, first and foremost, regarding the capital life of the city of Hlukhiv. At the same time, the subject of the study was works reflecting the phenomena and events of Ukrainian history related to the disclosure of the most important aspects of the life of the former Hetman's capital.

The study of the Ukrainian historiography of the formation of the Hetmanate is nowadays a topical scientific problem also in connection with those complex processes that take place in the national historical science. The coverage of the chosen topic allows us to better understand certain patterns of the historiographic process in Ukraine.

Key words: historiographic heritage, Hetmanate, the city of Hlukhiv, M. Markov, M. Berlinskyi, D. Bantysh-Kamenskyi, Oleksa Martos, M. Markevych.

REFERENCES

1. Belashov, V. (1996). *Hlukhiv – stolytsia hetmanskoï i Livoberezhnoi Ukrainy. [Hlukhiv – capital of Hetman and Left Bank Ukraine]: study textbook*. Hlukhiv. [in Ukrainian].
2. Belashov, V. (2019). *Hlukhiv – stolytsia Hetmanskoï Ukrainy (1708–1782 rr.): (vid pershykh poselen do suchasnosti)*. [Hlukhiv – the capital of Hetman Ukraine (1708–1782): (from the first settlements to the present)]: monograph. Sumy. [in Ukrainian].
3. Doroshenko, D. (1991). *Narys istorii Ukrainy. [Essay on the history of Ukraine]*. (Vol. 2.). Kyiv. [in Ukrainian].
4. Doroshenko, D. (1996). *Ohliad ukraïnskoï istoriografii [Review of Ukrainian historiography]*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Pritzak, O. (1993). *Doba viiskovykh kantseliarystiv [Age of the military chancellors]*. *Kyivska starovyna*, 4. [in Ukrainian].
6. Khanenko, M. (1994). *Diariush abo Zhurnal [Diarius or Journal]*. *Kyivska starovyna*, 1, pp. 10–35. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

